

**ІНСТИТУТ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ПОСТАЧАННЯ
ЕНЕРГОРЕСУРСІВ ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ
ГЕОПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ РФ**

Анотація. Росія намагається розширити свій геополітичний вплив у Євразійському регіоні та ЄС шляхом встановлення монополії на видобування, транзит та експорт енергоресурсів. Все ж, намагання Росії монополізувати свій статус країни-постачальника та країни-транзитера поки не приносить Москві помітних результатів. До відносних успіхів РФ в енергетичній геополітиці можна зарахувати лише один стратегічний проект - «Північний потік». Даний газопровід мав на меті зниження залежності РФ від країн-транзитерів у постачанні газу до ЄС в обхід України та Білорусі. Черговий ініційований Росією проект газопроводу «Південний потік», який носив здебільшого політичний аніж економічний характер та мав на меті викреслити Україну й Туреччину зі списку транзитних країн, так і не був реалізований через загострення геополітичних протиріч Росії із Заходом. Також у зв'язку з кризою в російській економіці, викликаній санкційним тиском, значні сумніви викликає політика Росії щодо диверсифікації постачання своїх енергоносіїв до Європи по дну Чорного моря (проект «Турецький потік»), а також до Китаю (проект «Сила Сибіру») та Індії.

Ключові слова: диверсифікація, Росія, енергоресурси, геополітика, інфраструктура, трубопроводи.

---

*кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету

Annotation. *Russia is trying to expand its geopolitical influence in the Eurasian region and the EU by establishing a monopoly on the production, export and transit of energy. Nevertheless, attempts to monopolize the status of the country of origin and transit until Moscow brings tangible results. By the relative success of RF energy geopolitics can be attributed only one strategic project «Nord Stream». This pipeline was designed to reduce dependence of on transit countries in the supply of gas to the EU, bypassing Ukraine and Belarus. Another project initiated by the Russian gas pipeline «South Stream», which carried mostly political rather than economic in nature and was intended to strike Ukraine and Turkey from the list of transit countries, has not been realized due to aggravation of geopolitical conflicts with the West. Also, due to the crisis in the Russian economy caused considerable sanction pressure doubtful policy of diversification of supply energy to Europe under the Black Sea (the project «Turkish Stream») and China (the project «The Power of Siberia») and India.*

Keywords: *diversification, Russia, energy, geopolitics, infrastructure, pipelines.*

Аннотация. *Россия пытается расширить свое геополитическое влияние в Евразийском регионе и ЕС путем установления монополии на добычу, транзит и экспорт энергоресурсов. Тем не менее, попытки России монополизировать свой статус страны-поставщика и страны-транзитера пока не приносит Москве заметных результатов. К относительным успехам РФ в энергетической геополитике можно причислить только один стратегический проект - «Северный поток». Данный газопровод имел целью снижения зависимости РФ от стран-транзитеров в поставках газа в ЕС в обход Украины и Беларуси. Очередной инициированный Россией проект газопровода «Южный поток», который носил преимущественно политический, нежели экономический характер и имел целью вычеркнуть Украину и Турцию из*

списка транзитных стран, так и не был реализован из-за обострения геополитических противоречий России с Западом. Также в связи с кризисом в российской экономике, вызванным санкционным давлением, серьезные сомнения вызывает политика России по диверсификации поставок своих энергоносителей в Европу по дну Черного моря (проект «Турецкий поток»), в Китай (проект «Сила Сибири») а также в Индию.

Ключевые слова: *диверсификация, Россия, энергоресурсы, геополитика, инфраструктура, трубопроводы.*

Постановка проблеми. Останнім часом простежується дедалі активніше наростання конфліктів у Євразійському регіоні між виробниками енергоресурсів, їх транзитерами та споживачами. Зрештою як перед європейськими країнами так і Росією постала диверсифікаційна дилема відносно постачання та споживання енергоресурсів. Актуальним залишається питання позбавлення надмірної залежності ЄС від російських вуглеводнів та їх диверсифікації за рахунок інших країн Європи та євразійського та ймовірно африканського простору. Ще у 2000 р. з прийняттям «Енергетичній стратегії ЄС» його першими особами було запропоновано створення конкурентного середовища у постачанні енергоресурсів, що покликано стати запорукою підвищення енергобезпеки Євросоюзу. Також пропонувалося в імперативному порядку відділити видобувну від транспортної складової ринка. У свою чергу Росія апробовує принцип розподілу енергетичної галузі на виробничі й мережеві структури, а також корегує стратегію постачання енергоресурсів шляхом часткової переорієнтації із європейського на азійський ринок.

США при цьому виявляють занепокоєння відносно певного дрейфу Європи від США у бік Росії, у зв'язку із монопольним статусом постачання нафти та газу. Тим більше, за прогнозами різних експертів обсяги споживання Європою нафти та газу до 2030 р. можуть зрости на 15%. Зрештою на фоні зменшення видобування вуглеводнів ЄС змушений

буде експортувати вже 2/3 енергоресурсів від своїх потреб. Підставою для таких побоювань стало те, що ЄС досі залишається найбільшим споживачем енергоресурсів у світі та імпортує біля 80% нафти і близько 50% газу. Тоді коли ціни на нафту були на рівні біля 100 дол. за барель невідвратною перспективою для Європи стало здорожчання блакитного палива через його прив'язку до вартості чорного золота, що тим самим ще більше узалежнювало ЄС від російського газу. Саме з Росії ЄС експортує половину всього об'єму блакитного палива та, в середньому, більш ніж 30% нафти від своїх потреб. Останнім часом європейські чиновники активізувалися у пошуках стратегії зниження енергозалежності від Москви[47, р. 106]. Головним завданням стала розробка законопроекту по створенню енергетичного союзу ЄС протягом 2015 р. Такий союз мав би протистояти Росії як головному енергоекспортеру до Європи і зробити ЄС менш незалежним від російської газової голки[14]. Тому, Росія на фоні як ніколи зацікавлений у диверсифікації своїх трубопровідних систем до країн Євросоюзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання диверсифікації постачання енергоресурсів та енергобезпеки стало важливим об'єктом уваги представників різних гуманітарних напрямів. Значний інтерес диверсифікація енергопостачань проявляють представники Росії та країн євразійського простору. Сюди варто віднести такі наукові праці як от: О. Арбатова, С. Бірюкова, К. Братковського, Д. Долгушева, О. Дугіна, С. Жизніна, С. Жильцова, О. Катаєвої, С. Картунова, С. Кондакова, Д. Курова, М. Лахтовського, А. Магомедова, В. Малєєва, Т. Малєка В. Папави, О. Румянцева, В. Семендуєва, Д. Треніна, А. Шнирова та ін. Серед зарубіжних авторів, які розробляли дане питання доцільно назвати: О. Баркера, Я. Бугайски, О.Джаксона, К. Сміта, О. Петерсена, Дж. Манкофа, Т. Маркетоса, Л. Шевцову та ін. В Україні питаннями енергетичної геополітики Росії займалися: О. Волошин, Л. Гайдуков,

Л. Губерський, М. Діль, М. Дорошко, М. Думна, Р. Жангожа, О. Ірхін, О. Кудряченко, Л. Чекаленко, О. Шергін, В. Щербина тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на те, що питання диверсифікації енергопостачання та енергоспоживання на сьогодні досить таки комплексно вивчено, все ж існують значні прогалини відносно зміни енергетичної стратегії Росії відповідно до подій, пов'язаних із прискоренням становлення нового світового порядку у контексті формування багатополлярності. Зрештою недостатньо вивченим виглядає питання переорієнтації РФ у постачанні своїх енергоносіїв з європейського ринку на ринок АТР.

Формування цілей статті. Основною метою даної статті є аналіз специфіки трансформації російської енергетичної геополітики та геоeкономіки шляхом диверсифікації постачання енергоносіїв за рахунок відкриття нових регіональних ринків збуту.

На початку 1990-х рр. Уряд РФ намагався залучати зарубіжні енергетичні компанії до видобутку енергоресурсів, оскільки самостійно з цим завданням РФ тоді впоратися було досить складно. Проте з відновленням енергетичної галузі збільшилися можливості для експлуатації ресурсів без іноземної допомоги, а тому державні структури почали втручатися в роботу приватних компаній часто ігноруючи контрактні угоди[38, р. 324]. Зрештою вже за президенства В. Путіна було встановлено посилений контроль над енергетичними компаніями незалежно від їх власності. Так, найбільші з них «Газпром» та «Роснафта» в основному знаходяться під контролем держави, тоді як «Транснафта» та «Лукойл», потужність яких помітно нижча від вказаних, є менш підконтрольними. Вже під час першого президентського терміну В. Путіна були поглинуті державою такі відомі нафтові компанії російських олігархів як скандальна «ЮКОС» М. Ходорковського та «Сибнафта» Р. Абрамовича. В цілому ж всі російській енергетичні ТНК незалежно від форм власності перетворилися більшою мірою на знаряддя зовнішньої

політики, аніж на відкриті акціонерні товариства. Західні експерти зокрема доводять, що «Ліцензію» на діяльність цих компаній схвалює Адміністрація Президента, а колишні офіцери КДБ вводяться до числа їх керівництва[48, р. 12]. Монопольна політика «Газпрому» була також спрямована на недопущення на російський енергетичний ринок іноземних компаній. Зрештою найбільші іноземні компанії на кшталт «Royal Dutch Shell» змушені були поступитися інтересам російським енергетичним гігантам. Зокрема, «Газпром» викупив у «Royal Dutch Shell» контрольний пакет проекту «Сахалін-2» у 2007 р. Згодом, у 2010 р. «Газпром» заблокував продаж ліцензії на розробку Ковиктинського родовища російсько-британській компанії «ТНК-ВР» та встановив контроль шляхом їх купівлі наступного року. Схожа ситуація була з Ванкорським нафтовим родовищем, 100% акцій якого у 2014 р. придбала «Роснафта» у російського олігарха Г. Тимченка головно задля монополізації постачання нафти до Китаю. У подальшому іноземні компанії допускалися на російський ринок вуглеводнів лише на умовах укладення контракту[42, р. 10]. Навіть обмежений допуск іноземних компаній на енергоринок Росії інколи призводило до напруженості відносин між ними та Російською державою. Подібного розвитку подій набула ситуація з американською нафтовою компанією «ЕххонМобіл», яка вимагає від РФ знизити ставку податку на прибуток для проекту «Сахалін-1» з 35% до 20% і повернути десятки мільярдів переплачених рублів шляхом подання позову до Стокгольмського арбітражу. У зв'язку з цим у РФ не виключають повного усунення даної компанії з російського ринку[17].

Для встановлення тотального контролю над євразійською енергосистемою Росія використовує як енергетичні підприємства, що знаходяться у спільному володінні з іншими країнами так і пряме скуповування газопроводів. Приміром, у 2011 р. «Газпром» придбав 100% акцій білоруської ГТС «Белтрансгаз» за 5 млрд. дол., що дозволило отримати Мінську доволі суттєву знижку ціни на російський газ з 250 дол.

до 165 дол. за 1 тис. м³. Також дискутується план відносно придбання «Транснафтою» білоруської ділянки нафтопроводу «Дружба» особливо з підвищенням Мінськом тарифної ставки на транзит російської нафти. Таким чином, газотранспортна магістраль «Ямал-Європа» і такі компанії як «АрмРосгазпром» та «Киргизгаз» повністю перейшли під контроль російського «Газпрому»[7].

Також не менш важливим стратегічним завданням для Росії є встановлення контролю над українською ГТС та ПХГ про що свідчать тривалі дискусії відносно придбання Росією української енерготранспортної мережі в обмін на дешевий газ. Цим намірам передувало також проникнення нафтових компаній на український енергетичний ринок, зокрема на українські НПЗ з метою підготовки нафтової сировини для подальшого експорту до Європи, що строювало дефіцит нафтопродуктів в самій Україні. Зрештою «Газпрому» вдалося перемістити свою внутрішню комерційну, часто корумповану складову, в енергетичній сфері на контекст торгівлі вуглеводнями з європейськими країнами. Так, у свій час для РФ обернулися скандалом її наміри придбати активи британської газової компанії «Centrica» та електроенергетичної компанії «Scottish Power»[29]. Росія вдавалася до масового придбання активів енергетичних компаній на території ЄС, задля встановлення контролю над газовими мережами підземних газових сховищ. Крім того, «Газпром» створив торгівельні альянси з підприємствами країн Балтії, які очолили представники російської діаспори. Також визнано причетність російських енергетичних компаній до корумпованості комерційних зв'язків з керівництвом зарубіжних країн[33]. Зокрема зміст довготермінових контрактів Німеччини з «Газпромекспортом» вважається комерційною таємницею та має непрозорі, офшорні схеми щодо торгівлі енергоресурсами. Німецька компанія «Gazprom Germania» має спільний бізнес з російським «Газпромекспортом» та просуває позитивний імідж Росії в Європі. Екс-канцлер Г. Шредер лобіював безтранзитний «Північний

потік» до Німеччини в обхід країн Балтії, а також Польщі та Білорусі, які могли стати «на заваді» постачання природного газу до Європи[10]. Наприкінці 2005 р. він обійняв посаду голови комітету акціонерів компанії-оператора Північноєвропейського газопроводу («North European Gas Pipeline Company») чим лише підтвердив свої безпосередні комерційні інтереси та корупційні зв'язки з «Газпромом». Угода про «Північний потік» стала політичним союзом між Росією та Німеччиною, спрямована передусім задля посилення впливу на політику регіону. Утім, з іншого боку РФ саме через Г. Шредера забезпечувала енергетичний та геополітичний вплив на Берлін, оскільки останній став гарантом безперебійного отримання Німеччиною газу. Ба більше, виконавчим директором компанії «North European Gas Pipeline Company», яка була оператором «Північного потоку» став колишній співробітник східнонімецької розвідки «Штазі» М. Варнінг, що паралельно очолював російське відділення «Дрезднер Банку». Останній як і ряд інших фінансових установ, очолюваних М. Варнінгом був тісно пов'язаний з російським президентом. Така участь натякає на зв'язки з російським президентом В. Путіним, який у свій час також працював в НДР у якості радянського спецслужбовця-розвідника. Як відомо саме «Газпрому» належало 51% акцій цієї компанії, що дозволяло йому патрунувати проект «Північного потоку». Також «Газпром» через свої афілійовані компанії нарощує комерційну присутність на енергетичному ринку Австрії, Італії, Сербії та Швейцарії. Окрім того, через спільні російсько-швейцарські компанії на кшталт «Газпром-Швайц-АГ» РФ контролює постачання центральноазіатського газу до Європи. Прикладом корупційних схем може слугувати проект «Південного потоку», вартість будівництва якого за досить короткий термін зросла майже удвічі – до 56 млрд. євро. Причиною цього є те, що гроші, виділені на реалізацію енергетичних проектів освоюються через низку крупних генеральних підрядчиків. «Відкати» отримані від подібних схем лобіюються як політичною верхівкою Кремля

так і рядом європейських країн. Традиційним правилом, пов'язаним із сумнівними енергетичними схемами, стало фінансування виборчих процесів (у т. ч. за участю енергетичних компаній) та приведення до влади у країнах Європи та євразійського простору потрібних Росії політичних сил[1].

У зв'язку з останнім, чимало представників американського істеблішменту намагаються експлуатувати психологічний ефект відчуття енергетичної вразливості ЄС, пов'язаний з критичною залежністю від російських енергоносіїв. Така надмірна вразливість була відчута центральноєвропейськими споживачами від наслідків російсько-українського газового спору у 2006 та 2009 рр. стосовно цінової політики. Сенатор Р. Лугар висловлювався про спокусу використання Росією енергетичних ресурсів у якості зброї задля досягнення політичних цілей та підкреслив незахищеність країн-споживачів від постачальника. Політик зокрема наголосив на потенційній небезпеці енергетичної зброї, яка згідно з ним є не менш загрозливішою аніж військова сила[49]. Єврокомісар з енергетики Г. Етінгер постійно наголошує на зміцненні позицій єдиної Європи на у переговорах з постачальниками енергоресурсів, передусім з Росією. Тим часом, Німецький експерт по Росії Р. Гетц спрогнозував, що у найближчі 10-20 років додатковий попит Європи на нафту буде покриватися не лише за рахунок Росії, а здебільшого за рахунок таких нафтовидобувних країн Каспійського регіону як Азербайджан та Казахстан. На його думку до 2020 р. доля Росії у імпорті газу Євросоюзом має знизитися з 70% до 50%. Таким чином, експерт заперечив посилення енергетичної залежності Європи від Росії та акцентував саме на диверсифікації імпорту енергоресурсів за рахунок інших держав – постачальників енергоносіїв, зокрема ЦА та Каспійського регіону. Відтак, Європа виступає за перспективу постачання нафти не лише з Росії, але й з Азербайджану та Казахстану. Проте слід пам'ятати, що вплив Росії в цих

регіонах є очевидним, що поки свідчить про константність енергетичної залежності Європи від РФ[3].

Починаючи з 2000-х рр. між Росією і Заходом розпочалася справжня «трубопровідна війна». З метою ослаблення енергетичного впливу Росії в СНД та ЦСЄ Сполученими Штатами було ініційовано проект побудови трубопроводів «Азія-Кавказ-Європа» в обхід РФ задля транспортування енергоресурсів з Азербайджану і Казахстану до ЄС. При цьому США намагалися блокувати реалізацію Росією проекту «Голубий потік» по забезпеченню постачання газу до Туреччини. Таким чином, США посилювали свій вплив на східноєвропейському просторі за рахунок зростання своєї енергетичної присутності. Все це зрештою підсилювало можливості Вашингтона сформувати Балто-Чорноморський пояс країн прозахідної орієнтації (України, Грузії, Молдови, Литви). У цьому проекті активну зацікавленість проявили американські і британські енергетичні компанії, які інвестують значні кошти у розробку родовищ Каспійського регіону[23]. Тим часом, за участю Росії планувалося будівництво нафтопроводу «Самсун-Джейхан» територією Туреччини, що дало б можливість Москві зміцнити зв'язки зі стратегічно важливою державою. Ще одним проектом у якому виявилась висока зацікавленість Росії став згаданий і конкуруючий з попереднім трансбалканський нафтопровід «Бургас-Александруполіс», що мав проходити територією Болгарії та Греції. Обидва проекти планувалися в обхід підконтрольних Туреччині проток Босфор і Дарданелли з метою їх розвантаження та зниження транспортної залежності від Анкари. У 2011 р. Уряд Болгарії зрештою відмовився від участі в проекті «Бургас-Александруполіс» після чого той був остаточно згорнутий. Доля іншого проекту - «Самсун-Джейхан» також залишається поки невизначеною через його неконкурентність та надмірну затратність як і доля Прикаспійського газопроводу, запланованого спільно Туркменістаном та РФ через територію Казахстану. Також до числа нереалізованих Росією проектів віднесемо досить амбіційний енергопровід

«Західна Сибір–Мурманськ», за рахунок якого передбачалося транспортування нафти як до Західної Європи так і США[30].

Досить активно Кремль виступав проти підконтрольних Заходу трубопровідних проектів, що напряду зв'язують газо- та нафтовидобувні країни ЦА з європейським ринком (без залучення енергетичної інфраструктури Росії). До таких віднесено нафтопровід «Баку-Тбілісі-Джейхан», а також газопроводи «Баку-Тбілісі-Ерзурум» та «Білий потік» (проектувався у якості інфраструктурної зв'язуючої ланки між Південним Кавказом і Україною по дну Чорного моря – *О.К.*), які мали забезпечувати постачання енергоресурсів з Азербайджану (зокрема його крупного морського газового родовища «Шах-Деніз») та інших країн Каспійського регіону територією Грузії до ЄС. Враховуючи такий стан речей Азербайджан стає провідним координаційним центром енергетичної політики США на теренах Каспійського та Євразійського регіонів. Вказані енерготранспортні проекти, покликані гармонізувати постачання вуглеводнів до ЄС та усунути інфраструктурну залежність Азербайджану від РФ. Ари цьому, Росія наполягала на власному проекті нафтопроводу «Баку-Новоросійськ» щодо транспортування каспійської нафти до російського порту й далі танкерами Чорним морем до Європи. Утім, названий нафтопровід як зрештою й «Тенгіз-Новоросійськ», що забезпечує постачання російської та казахської нафти, так і не стали повноцінною альтернативою нафтогону «Баку-Тбілісі-Джейхан», а є лише його скромним доповненням. Отже, Росії не вдалося повною мірою блокувати альтернативні проекти експорту енергоресурсів до Європи. Звісно, що надто зацікавленою стороною у даних проектах був Азербайджан як країна-постачальник та транзитер енергоресурсів. Утім, без участі Казахстану повноцінно заповнити даний нафтопровід видавалося малоімовірним і в Астані розглядали такий проект лише як один з багатьох на фоні збільшення вибування нафти та не поспішали приймати участь у його реалізації. Зрештою Казахстан «не відмовлявся» від

перспективи транспортування своєї нафти підконтрольним Росією проектом «Бургас-Александруполіс».

Все ж Росії поки вдається диктувати свої умови на світовому ринку постачання енергоносіїв та протистояти просуванню західних енергетичних амбіцій на євразійському просторі. Так, під тиском РФ була зірвана доленосна участь Туркменістану та Казахстану у реалізації проекту Транскаспійського газопроводу, патрованою США та ЄС. Зазначені країни змушені надалі були відправляти більшу частину своєї нафти та газу на північ по суші в Росію[43]. Транскаспійський газопровід як частина Південного енергетичного коридору має проходити по дну Каспійського моря з подальшим під'єднанням до газогону «Баку-Тбілісі-Ерзурум». Проект покликаний слугувати збільшенню обсягів постачання блакитного палива з Каспійського регіону (у даному випадку за рахунок газу Туркменістану та Казахстану – *О.К.*) до Європи через Туреччину, Болгарію, Румунію та Угорщину шляхом інтеграції туркменської газової системи з інфраструктурою Азербайджану, котра б напряду забезпечила такий транзит завдяки існуючому «Баку-Тбілісі-Ерзурум» та проектним «Набукко» чи «TANAP». Даний газопровід, який передбачав зниження енергетичної залежності Європи від РФ став вкотре актуальним після відмови Росії від реалізації проекту «Південний потік»[26]. Паралельно планувалося прокладання підтримуваного США транскаспійського нафтопроводу «Актау-Баку» з метою його підключення до нафтомагістралі «Баку-Тбілісі-Джейхан» з тим щоби транспортувати казахську нафту через Азербайджан до Європи. Утім, реалізація даних енергомагістралей гальмувалася Росією, яка виступала проти їх втілення через нібито загрозу екологічній безпеці, а також через невизначеність правового статусу Каспійського моря загалом[31].

Черговим прикладом не на користь ЄС буде те, що, приміром, вже існуючі нафтопроводи «Баку-Супса» та «Баку-Тбілісі-Джейхан» забезпечують транспортування не більше 10% нафти від обсяг постачань з

Росії. Ще гірша ситуація була з постачанням газу, так як Південно-Кавказький газопровід «Баку-Тбілісі-Ерзурум» транспортує не більше 2% від усього обсягу постачання даного енергоресурсу з РФ[47, р. 105]. В 2006 р. РФ зайняла перше місце в світі по експорту нафти – понад 200 млн. т. – майже удвічі більше ніж показники ЄС за будь-який рік. США занепокоєні розмежуванням підходів ЄС до питань взаємодії з Росією в плані енергетики. Т. Блер ще у 2005 р. закликав європейців проводити єдину енергетичну політику. У 2007 р. європейський саміт на якому було запропоновано «План дій у сфері енергетичної безпеки на період 2007-2009 рр.», де пропонувалося диверсифікувати джерела і транспортні шляхи. Нова енергетична політика мала базуватися на обговоренні нового рамкового договору по енергетичній співпраці з Росією, покращуючи відносини з енергетичними країнами ЦА і Північної Африки[32, с. 153]. Черговим кроком до зниження енергетичної залежності ЄС від Росії стала стратегія створення європейського енергетичного союзу до 2019 р. та формування єдиного ринку постачання, закупівлі і споживання газу. Сприяння подібному кроку стало чергове загострення газового питання між РФ і Україною у 2015 р., яка відмовилася здійснювати передоплату за газ, поставлений Росією на території сепаратистських анклавів ЛНР та ДНР. Водночас в ЄС на міжурядовому рівні було піднято питання про створення «південного коридору» для забезпечення Європи каспійським, а у перспективі й близькосхідним газом[45].

На саміті Росія-ЄС у листопаді 2007 р. оформлено механізм т. зв. раннього попередження в сфері енергетики, який ініціювала Єврокомісія з метою недопущення енергетичних конфліктів подібних до тих які відбувалися між Росією з одного боку та Україною і Білоруссю з іншого. Механізм такого попередження складається із двох частин: перша включала обговорення експертами потенційних проблем, які могли б виникнути під час постачань російських енергоресурсів до ЄС; друга включає механізм попередження збоїв у постачанні енергоресурсів. Утім,

РФ чинить опір подібним намірам з боку Єврокомісії мотивуючи це втручанням у процеси транспортування та продажу енергоресурсів[32, с. 156]. При всьому, ЄС для Росії поки залишається головним економічним партнером, яка забезпечує його енергоресурсні потреби в обмін на імпорт високотехнологічної продукції. Відзначимо, що на 2015 р. «Газпром» в енергетичній структурі Європи планував збільшити свою долю присутності з 26% до 33% проте на фоні впливу санкцій змушений був навіть частково виходити зі структури європейського бізнесу виставивши на продаж свою частку (10,52% акцій) в німецькій газорозподільчій компанії «Verbundnetz Gas» [8].

Загалом, в Росії відносини з ЄС в енергетичній сфері розглядають виключно в геоекономічному і комерційному руслі, оскільки частка Європи у експорті російської нафти і газу складає 80% і 60% відповідно. До того ж, Росія має колосальну залежність від європейського енергетичного ринку, експортуючи тим самим до Європи близько 90% або 2/3 своїх енергоресурсів. У зв'язку з цим, Москва наголошує, що задля збереження стратегічного партнерства у відносинах з ЄС слід усунути перепони на енергетичних маршрутах у вигляді політико-економічних факторів, що виявляються у ворожості ряду держав – Польщі, країн Балтії, України та конкуренції з боку Туреччини, Ірану та Алжиру. Таким чином, у Росії навели аргументи щодо необхідності диверсифікації постачань енергоресурсів до Європи (тоді 80% газу до Європи постачалося через Україну – *О.К.*). Тому, надто важливим для РФ в європейському напрямку є саме реалізація проектів, котрі дозволять мінімізувати роль транзитерів і суперників РФ у постачанні енергоресурсів[47, р. 106]. РФ дедалі активніше намагається впливати на формування світової енергетичної системи та відігравати роль енергетичного монополіста на євразійському та європейському просторах. Задля подальшого посилення енергетичного впливу на Європу та геополітичного тиску на країни-транзитери, зокрема Україну та Білорусь, Росією було вкотре ініційовано запровадження

інституту диверсифікації енергопостачань. Зокрема, ще 17 січня 2009 р. президент Д. Медведєв виступаючи на Московській міжнародній конференції з проблем забезпечення газом європейських споживачів відзначив пряму залежність енергетичної безпеки Європи від країн-транзитерів, чим обґрунтував необхідність формування нових енерготранспортних комплексів[19, с. 40].

Першим серйозним кроком до реалізації проекту побудови Росією енергетичної імперії можна вважати «Північний потік» («Nord stream»)*. Під час одного з візитів В. Путніна до Великобританії у 2003 р. було підписано меморандум стосовно прокладання по дну Балтійського і Північного морів Північно-Європейського газопроводу до країн Західної Європи, який би знизив транспортні ризики експорту та звільнив від транзитної оплати Україні[44, р. 172-176]. Офіційним започаткуванням реалізації даного проекту стало укладення у 2005 р. відповідної угоди між канцлером Г. Шредером та президентом В. Путіним. Останнє означало розгортання прямої співпраці між РФ та Німеччиною у енергетичній сфері без залучення інститутів ЄС. Така модель співпраці була підтверджена канцлером А. Меркель 15 жовтня 2007 р. у ході 9-го раунду щорічних консультацій між РФ і ФРН. Саме тоді Німеччина придбала 70% акцій оптово-генеруючої компанії ОГК-4, що належить РАО «ЄЕС Росії». Проект даного газогону окрім російського «Газпрому», який контролював 51% акцій, реалізувався за участю енергетичних концернів та компаній Німеччини (BASF Wintershal та E.ON Ruhgas - 31%), Швейцарії (Gasunie – 9%) та Нідерландів (GDF Suez - 9%)[15]. Згода ЄС на прокладання «Північного потоку» по дну Балтійського моря ілюструє те, що провідні його країни такі як Німеччина, Італія та Франція тривалий час розглядали Росію у якості провідного енергетичного партнера навіть ціною нехтування екологічної безпеки басейну Балтики, про що постійно в

---

*Газопровід «Північний потік» («Nord Stream») забезпечує транспортування російського блакитного палива в Німеччину й далі до Європи в обхід України по дну Балтійського моря - від російського Выборга до німецького Грейфсвальда.

унісон відзначали Прибалтійські країни. Офіційно газопровід розпочав своє функціонування з листопада 2011 р. з проектною потужністю 27,5 млрд. м³ на рік. Реалізація проекту «Північний потік» перетворила Росію на більш потужного гравця на європейському газовому ринку. Не викликає сумнівів те, що проект має передусім для Росії геополітичне значення, оскільки є не виправдано затратним та економічно недоцільним, а з часом вимагатиме збільшення пропускної спроможності у разі розширення мережі постачання газу іншим європейським країнам. Даний газопровід слугує переважно не для покращення енергозабезпечення ЄС, а більше з метою вибіркового відключення постачання газу нелояльним до російської політики європейським країнам шляхом зниження їх енергетичної безпеки. Спільний з «Газпромом» європейський консорціум передбачав будівництво двох додаткових газопроводів по дну Балтійського моря задля постачань газу до Великобританії та Нідерландів. Також не менш актуальним було постачання російської нафти до Британії у зв'язку із швидким виснаженням родовищ у Північному морі.

Зрештою, на фоні загострення геополітичної кризи в Україні, а також побоюючись подальшого посилення залежності ЄС від Росії, останній виявив неприйнятним продовження будівництва Північного потоку у напрямку Західної Європи, що передбачало збільшення його транспортної спроможності. Ще одним кроком ЄС щодо обмеження нарощування енергетичного впливу Росії стала відмова повністю завантажити магістраль «Північний потік», а точніше її сухопутні його продовження «Opa1» та «Nel», що проходять територією Німеччини та дозволяють з'єднати підводний «Nord stream» з енергосистемою континентальної Європи. Юридична дія т зв. «Третього енергопакету»*, покликаного

** «Третій енергетичний пакет», затверджений Євросоюзом у 2009 р., спрямований на лібералізацію ринку електроенергії і газу ЄС, включає шість законодавчих актів, які передбачають обмеження для вертикально інтегрованих компаній на право володіння і управління енерготранспортними мережами зі сторони. Одним словом, Єврокомісія намагається розділити бізнес з продажу і транспортування газу, у зв'язку з чим власники магістральних газопроводів не можуть одночасно видобувати і постачати газ.

лібералізувати європейський енергетичний ринок, забороняє «Газпрому» на 100% заповнювати газопроводи «Opal» та «Nel» та зобов'язує передати 50% потужності іншим енергокомпаніям, що тим самим унеможливує монополізацію європейського енергетичного ринку Росією[16]. Водночас лідери ЄС узгодили питання щодо подальшої відмови укладання контрактів з «Газпромом» на основі формули «take-or-pay».

Досить непроста ситуація склалася із проектом газопроводу «Південний потік» («South stream»)* з пропускною річною спроможністю на рівні 47-63 млрд. м³, започаткованим ще у 2007 р. за участю: «Газпрому» (50%), італійської нафтогазової компанії «Eni» (20%), німецької «Wintershall» (15%) та французької «EdF» (15%). Західні енергетичні компанії мали особливу комерційну зацікавленість у його реалізації, оскільки даний газопровід не повинен був залежати від азербайджанського, іранського чи іракського газу[32, с. 151]. Головною стратегічною метою у реалізації «Південного потоку» було остаточне закріплення на європейському ринку, а також монополізація забезпечення довгострокового транзиту середньоазіатського газу через свою територію унаслідок конкурентної перемоги над проектом «Набукко». Тодішній гендиректор компанії «Eni» П. Скароні відзначив, що: «Алжир і, зокрема, Росія як і раніше буде одним із стовпів нашої енергетичної безпеки протягом багатьох років у майбутньому»[34]. Одразу ж після досягнення угоди В. Путін прокоментував важливість проекту: «Балкани та й Чорноморський регіон – це завжди була зона особливих інтересів Росії... І те, що Росія з її наростаючими можливостями повертається в ці регіони, починає відігравати тут все більш помітну роль, - це цілком природно...». Це слугує ще одним підтвердженням того, що саме завдяки диверсифікації

Таким чином, Третій енергопакет передбачає поділ видобування, транспортування і споживання енергоресурсів.

***Проект «Південний потік» («South stream») мав би проходити від населеного пункту Берегова по дну Чорного моря до Болгарії, звідти до Греції, Італії, Сербії, Угорщини, Словенії та Австрії в обхід проток Босфор і Дарданелли, що контролюються Туреччиною, які та могла у будь-який момент блокувати.

трубопроводів Росія може змінювати напрямки експорту на користь одних і на шкоду іншим збільшуючи тим самим зваженість Європи від «Газпрому». Такий перерозподіл енергопотоків свідчив про імовірність повернення Росії на Балкани через використання енергоресурсів у якості геополітичного маніпулятора – у даному випадку на користь Балканських країн[24].

Крім цього, реалізація проекту «South Stream», як і у випадку з «Північним потоком», передбачала зниження транзитної залежності Росії від України з якою не припинялися газові суперечки фактично від моменту розпаду СРСР, а також Туреччини з її колосальним транзитним потенціалом та ряду східноєвропейських країн, які відзначалися своєю стійкою проамериканською позицією. Даний газопровід завдяки відгалуженню окрім Італії мав забезпечувати постачання блакитного палива Хорватії та Сербської республіки, а також як один із варіантів - Австрії. Крім того, «Південний потік» розглядався у якості альтернативного проекту «Набукко», будівництво якого планувалася територією Туреччини (у якості продовження газопроводу «Баку-Тбілісі-Ерзурум» як спільних проектів - *О.К.*) в обхід Росії задля забезпечення країн Південної та Центральної Європи каспійським, центральноазіатським, близькосхідним (з Ірану та Іраку), а у перспективі й єгипетським газом. Головним бенефіціаром та лобістом проекту «Набукко» як і газопроводу «Баку-Тбілісі-Ерзурум» виступали США, котрі для РФ стали конкурентним суб'єктом у боротьбі за встановлення контролю над енергетикою європейського та євразійського просторів. Водночас проект став фактором у сприянні оптимізації американсько-турецьких відносин. Росія ж понад усе намагалася випередити Захід через створення паралельної лінії газопроводу, який мав би пройти Чорним морем. На думку експертів, останнім часом США вміло розігрують нафтову карту проти держав економіка яких надто залежить від цінової кон'юнктури на світовому ринку енергоресурсів. Останнє передовсім

стосується як Росії з її намаганнями змінити світовий порядок так і Ірану з його ядерною програмою. Фактом такої гри стало різке падіння світових цін на нафту у 2014 р. унаслідок негласного узгодження між США та найближчим їх союзником на Близькому Сході – Саудівською Аравією щодо збільшення обсягів її видобування. Саме тому керівництво РФ звинувачує США у спробах здійснювати однополярне управління світовою енергетичною системою, у т. ч. й завдяки сланцевій революції, яка знижує енергетичну залежність Вашингтона. Загалом же, серйозно вплинути Заходу на геополітичні амбіції Росії не вдалося про що зокрема свідчить незмінна підтримка режиму Б. Асада в Сирії та сепаратистів на сході України[35].

Між учасниками проектів «Південного потоку» і «Набукко» розгорнулася справжня інфраструктурна битва за європейський енергетичний ринок у результаті якої поразки зазнали обидва проекти. Зрештою для газогону «Набукко» так і не знайшлося достатніх джерел фінансування та обсягів наповнення його блакитним паливом для забезпечення потреб Європи. Всі потенційні кандидати (Азербайджан, Казахстан, Туркменістан, Іран)* на участь у зазначеному проекті мали свої пріоритети і амбіції, серед яких довгострокові договори з «Газпромом» та плани виходу на китайський енергетичний ринок. Ще одним фактором, який став причиною унеможливлення реалізації прозахідного проекту став тиск РФ на Азербайджан та інші країни ЦА з тим щоби перешкодити їх виходу на європейський ринок на умовах, продиктованих Заходом. Виходячи з цього Москва змусила Азербайджан і надалі імпортувати частину обсягу свого газу в напрямку РФ, яка потім реекспортувала його до ЄС[37].

Отже, Росія намагалася одноосібно контролювати видобування енергоресурсів на євразійському просторі з перспективою збільшити свою

****За даними експертів Росія також прагнула прийняти участь у проекті «Набукко» шляхом створення відповідного консорціуму. Утім, від такої угоди відмовився Вашингтон як головний ініціатор проекту, вбачаючи у цьому загрозу його реалізації.

частку на європейському енергетичному ринкові до 60% на 2030 р. Відомо, що газопровід «Набукко» мав пройти територією Курдистану, населення якого відстоює свою незалежність від Туреччини, що лише створювало нові ризики для проекту. Саме тому, тривала затримка з реалізацією проекту «Набукко» сприяла появі локальних ініціатив. У якості одного з альтернативних російським газопроводам розглядається проект Трансанатолійського газогону (TANAP), у котрому як азербайджансько-турецькому енергетичному тандемі 80% активу буде належати саме Азербайджану, а решта 20% - Туреччині. Зрештою «TANAP» окреслює участь у якості експортера газу лише Азербайджан, а тому він поступається проекту «Набукко», який передбачав експорт газу всього Каспійського регіону. До того ж, проектна потужність «TANAP» передбачається на рівні 10 млрд. м³ газу на рік, тоді як «Набукко» був розрахований на 32 млрд. м³ газу на рік. У якості продовження «TANAP» слугував проект Трансадриатичного газопроводу (TAP), які разом мають проходити територією Туреччини та Греції й далі до Італії з метою забезпечення постачання азербайджанського та туркменського газу до Європи, починаючи з 2019 р. Для Росії такий газогін, не дивлячи на те, що також планувався в обхід її території, є більш прийнятним, оскільки на відміну від «Набукко» від участі у ньому усувалися західні гравці на чолі зі США. Проте її наміри щодо недопущення азербайджанського газу до Європи залишаються в силі, а тому не виключено розморожування Нагірно-Карабаського конфлікту шляхом підштовхування Азербайджану та Вірменії до нового протистояння, котре може бути використано у якості засобу унеможливлення реалізації проекту «TANAP». Тим самим Росія всі потенційні енергетичні потоки з Каспійського регіону зможе у перспективі «замкнути» на собі[21].

У свою чергу, з крахом проекту «Південний потік» Росія намагається компенсувати його втрату будівництвом альтернативного газогону «Ямал-Європа-2» задля збільшення постачання блакитного палива до країн

Східної та Центральної Європи. Даний проект також передбачає подальше зниження транзитного потенціалу України шляхом побудови перемички від білоруської ділянки газопроводу «Ямал-Європа» територією Польщі й далі до словацької ділянки магістралі «Трансгаз». Таким чином, природний газ би постачався з Росії через Білорусь і Польщу до Словаччини, Угорщини та Німеччини. Однак, даний проект цілковито залежить від рішення Польщі, яка навряд чи піде на послаблення транзитних позицій України[41].

У разі реалізації проекту «Південний потік» Україна остаточно втратила б свій статус головного транзитера російських енергоресурсів до Європи, так як територією держави прокачується все ще біля 80% всього експорту російського газу. У разі збільшення проектної сумарної потужності «Північного» та «Південного» потоків до 120 млрд. м³ вони цілком би забезпечували прокачку обсягу газу, що транспортується українською територією. Втім, після анексії Росією Криму у березні 2014 р. та наростання спровокованого нею конфлікту на українському Донбасі будівництво газогону було згорнуто. Існує твердження окремих політологів та журналістів відносно того, що ініціатором згортання будівництва «Південний потік» стала Росія, яка таким чином дала відповідь європейським санкціям та розпочала зближення з Туреччиною задля реалізації альтернативного проекту[12]. Утім аналіз останніх подій дає підстави для судження, що «Південний потік» став одним з багатьох незавершених проектів головно через позицію ЄС, так як саме Єврокомісія підняла питання щодо призупинення будівництва «Південного потоку», мотивуючи тим, що проект не відповідає правилам Третього енергопакету. У зв'язку з цим, було поставлено вимогу передати 50% потужностей трубопроводу під прокачку газу іншими компаніями. Отже, ЄС зайняв чітку позицію щодо недопущення наростання газового шантажу з боку Росії на фоні загострення протистояння на сході України інспіроване Кремлем. Першим підсумковим акордом цього процесу стала відмова

Болгарія надати дозвіл на реалізацію проекту будівництва «Південного потоку» після демонтажу символічної ділянки труби на своїй території. На фоні останнього Росія посилила енергетичний тиск на Європу з метою перешкоджання реверсним поставкам газу до України, який був нижчий по ціні порівняно з російським та мав сприяти подальшій диверсифікації постачання енергоносіїв Києву. Доволі чітку позицію у недопущенні використання енергоносіїв у якості зброї зайняла Німеччині, яка дедалі активніше займає проамериканську позицію щодо сакційної політики по відношенню до Росії[36].

Як наслідок, після згортання проекту «South stream» Росія змушена була коригувати свою енергетичну стратегію пішовши тим самим у енергетичний ва-банк проти Європи. Так, під час офіційного візиту президента В. Путіна до Анкари наприкінці 2014 р. та його зустрічі з турецьким лідером Р. Ердоганом, а згодом візиту очільника «Газпрому» О. Міллера, розпочалися перемовини про будівництво альтернативного «Південному потокові» газопроводу - «Турецький потік», що мав пролягати по дну Чорного моря (по маршруту «South stream», паралельно «Блакитному потоку» - *О.К.*), - через європейську частину Туреччини до Греції й далі в Європу (Див. схему). Росія заявила про будівництво газопроводу лише до кордонів ЄС, залишаючи за європейцями право на доставку газу до кінцевого споживча та враховуючи таким чином вимоги «Третьому енергопакету». Заплановано також будівництво газового сховища на турецько-грецькому кордоні, який у перспективі має перетворитися на євразійський газовий хаб та змінити всю енергетичну карту Європи. Даний проектний задум Росії покликаний слугувати у якості альтернативи Трансанатолійському (TANAP) та Трансадриатичному (TAP) газопроводам. Проте, «Турецький потік» як і його «Південний» попередник не в змозі повноцінно конкурувати з TANAP/TAP, оскільки сукупна вартість реалізації останніх складає 9 млрд. дол., що майже у сім

разів менше порівняно з російсько-турецьким проектом, вартість якого за різними оцінками складає біля 60 млрд. дол.[11].

Схема «Південного потоку» та альтернативного газопроводу «Турецький потік», позначеного вираженою суцільною лінією.

У свою чергу участь Анкари у якості споживача та транзитера російського газу покликано сприяти перетворенню Туреччини на енергетичний центр Євразії. Отже, на фоні зміцнення енергетичної ваги Туреччини, ЄС опиняється у досить негативному положенні, оскільки змушений самостійно розвивати свою енерготранспортну інфраструктуру. Більше того, враховуючи турецькі амбіції щодо газового хабу транзит енергоносіїв може перетворитися вже на інструмент турецького тиску на Європу. За таких умов геополітичне зближення Анкари з РФ лише сприятиме посиленню енергетичної присутності Росії в ЄС[4].

Як бачимо, Росія у якості альтернативи змінила свого транзитера й обрала замість Болгарії Туреччину, витративши вже біля 5 млрд. дол. на реалізацію проекту «Південний потік» і тим самим намагатиметься компенсувати власні збитки, враховуючи те, що російсько-турецький проект в цілому виглядає дешевшим порівняно з «South stream», до того ж частку витрат має взяти на себе Анкара. Задля цього РФ навіть обіцяла знизити вартість газу для Туреччини на 6%, що можна розцінювати свого

роду як геоекономічний підкуп. У свою чергу для Росії «Турецький потік» разом з «Блакитним потоком» слугуватиме засобом остаточної цементації енергетичного впливу на Анкару та «сприятиме» її поступливості в енергетичних торгах з Європою. Не виключно, що новий газогін покликаний також посилити конкуренцію з існуючим прозахідним газопроводом «Баку-Тбілісі-Ерзурум», який головно постачає природний газ до Туреччини. Проект, у разі його реалізації передбачає постачання до Європи 63 млрд. м³ газу - 14 з яких буде поставлено Туреччині по зниженій ціні. РФ надто зацікавлена у цій газовій угоді з тим щоби випередити Іран, який поряд із центральноазіатськими країнами також виступає активним конкурентом РФ у постачанні енергоресурсів територією Туреччини до Європи. Тим більш така конкуренція лише наростатиме на фоні перспектив зняття санкцій з Ірану на постачання нафти та газу у разі остаточного згортання Тегераном ядерної програми. Також у російського істеблішменту свого часу існувало побоювання нарощування експорту іракської нафти на світових ринках, що спричинило би цінове російської нафти. У зв'язку з цим досить потужну активність російські нафтові компанії проводять в Сирії. Також РФ має свої далекосяжні плани щодо розробки газоносних родовищ на шельфі Бенгальської затоки в Індії[32, с. 56].

В. Путін дедалі сподівається, що розширення енергетичних відносин з Анкарою дозволять Росії залучитися підтримкою Туреччини у якості нового стратегічного партнера та пом'якшити наслідки санкційної політики Заходу. Утім, на думку низки фахівців, проект спільного будівництва газопроводу «Турецький потік» виглядає досить песимістично на фоні різкого уповільнення темпів росту російської економіки, які до того ж передбачають припинення постачання технологій та обладнання у нафтогазовій сфері. На разі Росії навряд чи вдасться побудувати достатню кількість ліній щоби забезпечити експорт 63 млрд. м³ газу. Ще одним фактором, який знижує імовірність реалізації даного проекту є відсутність

як у Туреччини так і Греції належної енергетичної інфраструктури (зокрема накопичувальних газосховищ) для подальшого транспортування блакитного палива до Європи. Нині Анкара також активно замислюється над пошуком альтернативних джерел імпорту природного газу, оскільки її залежність від Росії оцінюється на рівні 60%, а потенційне збільшення постачання Москвою блакитного палива може лише збільшити цю цифру. Адже збільшення постачання російського газу Туреччині за рахунок нового трубопроводу призведе до зниження шансів щодо диверсифікації енергоносіїв за рахунок таких проектів як TANAP. Тому, проект «Турецького потоку» виглядає радше блефом, засобом психологічного тиску чи навіть політичним шантажем Європи, у т. ч. задля можливих поступок щодо імплементації Третього енергопакету та розширення «Північного потоку»[13].

Паралельно Росія активно відстоює свої інтереси в Європі у галузі атомної енергетики. Так, під час візиту В. Путіна до Будапешту у лютому 2015 р. черговим кроком з надання «добрих послуг» російського очільника став контракт між РФ та Угорщиною стосовно двосторонньої участі у побудові двох ядерних реакторів у м. Пакш, що само по собі забезпечило «Росатому» просування його присутності в Центральну Європу. Як і в Угорщині РФ включилася у програму будівництва турецької АЕС з метою розширення спектру «добрих послуг» у сфері енергетики. Значна кількість російських енергетичних компаній працюють також в Ірані. Саме тому не випадковими видаються плани РФ стосовно будівництва першої черги АЕС в Бушері та постачання російського ядерного палива на побудований реактор. Доволі нестандартними були наміри Росії відносно участі у будівництві атомної електростанції «Куданкулам» на півдні Індії[32, с. 61].

Паралельно Росія веде перемовини з Угорщиною про імовірне поновлення проекту «Південний потік» з її участю. Укладання нового газового контракту свідчить про намагання РФ ще більше посилити енергетичну залежність окремих європейських країн та водночас

розширити коло друзів в умовах ізоляції. Таким чином, Москва розглядає різні варіанти продовження газової геополітики в Європі[18]. Все ж таки, чимдалі виразнішою є проблема розподілу та реалізація значних обсягів природного газу на який поки що немає достатньої кількості потенційних споживачів на фоні зниження енергоресурсного попиту в Європі. В цілому, підставою для скептицизму може слугувати приклад призупинки роботи над проектом нафтопроводу «Самсун-Джейхан», який вважається на сьогодні економічно не вигідним для всіх його учасників. Таким чином, на фоні нібито енергетичної могутності Росії простежуються всі ознаки втрати нею європейського енергетичного ринку у вже середньостроковій перспективі здебільшого через надмірний геополітичний диктат, який змусить ЄС переорієнтуватися на нові ринки закупівлі енергоресурсів. Геоенергетичний вплив РФ в Європі знижуватиметься по мірі активізації впровадження стратегії диверсифікації постачань енергоресурсів та подальшого використання енергозберігаючих технологій. Водночас, у Європі поступово зміцнюють свої позиції конкуренти Росії з постачання енергоресурсів у особі Алжиру та Норвегії, які також можуть потіснити Росію з європейського ринку через збільшення обсягів постачання газу до ЄС. Зокрема на 2015 р. частка Росії на енергетичному газовому ринку складала 30%, тоді як Норвегії належало – 20%. Виходячи з цього Норвегія у найближчі роки планувала вирівняти свої позиції відносно російських. Примітно, що цього року Румунія припинила імпортувати газ з Росії, покриваючи свої потреби за рахунок внутрішніх ресурсів[22]. Навіть Україна завдяки реверсним поставкам з Європи активізувала свою риторику про наміри відмовитися від дорогого російського газу вже у 2015 р. Тому, перспектива втрати українського енергоринку на фоні різкого падіння вартості нафти, що також автоматично впливає на ціноутворення природного газу, стали одним із головних факторів зниження закупівельної ціни на блакитне паливо для України з 320 дол. до 250 дол. за 1 тис. м³. упродовж другого кварталу 2015 р. До того ж США, у зв'язку з

т. зв. «сланцевою революцією» мають намір постачати зріджений газ до ЄС з допомогою танкерів з тим щоби мінімізувати енергетичну залежність свого головного союзника від Росії. Саме тому, Москва вимушена коригувати свою енергетичну стратегію враховуючи перспективи зміни вектору енергопостачань із Заходу на Схід. Тому, у силу зміни характеру конкуренції у світовій енергетиці та глобалізації енергетичних відносин, виникла необхідність освоєння нових покладів нафти і газу, у т. ч. й важкодоступних. Особливо це стосується Росії родовища якої розроблені півстоліття тому швидко виснажуються. Це зокрема стосується покладів нафти Західного Сибіру, а поле нафто- та газовидобутку зміщується чимдалі у більш високі широти – на Ямал та Льодовитий океан. У зв'язку з цим, навіть не зважаючи на заяви екологів, перед Москвою гостро постало питання видобування нафти у межах шельфу Північного льодовитого океану – у російському секторі Арктики[9].

Причетність Росії до ескалація ситуації в Україні, слугує прискоренню втрати європейського ринку збуту енергоресурсів. При всьому енергетична стратегія Росії передбачає створення на її базі Євразійського газового вузла. Введення в дію хоча б частини східних газопроводів російська газотранспортна інфраструктура дасть можливість РФ експортувати газ як в Європу так і до країн АТР. Саме тому, Росія намагається диверсифікувати свій газонафтовий вектор та зміцнювати енергетичну дипломатію з Китаєм, Японією, Південною Кореєю та іншими країнами АТР. У свою чергу навіть часткова переорієнтація зовнішньоекономічних зв'язків з Європи на Азію означатиме шлях до подальшої консервації експортно-сировинної моделі російської економіки з її авторитарно-олігархічною політичною надбудовою[2, с. 87]. Так, для КНР важливим є експорт газу з Росії, що дасть можливість цій державі вирішити екологічні проблеми (електростанції країни працюють на вугіллі). Ще у 2000 р. під час офіційного візиту В. Путіна до Японії обговорювалося питання будівництва енергетичного мосту між двома

країнами щоб з'єднати таким чином Сахалін і Токіо. Заслужує на увагу програма «Розвиток міжнародних транспортних коридорів» з метою зміцнення євразійських транспортно-економічних зв'язків. Не менш актуальним є питання розвитку єдиних інтегрованих транспортних систем Європи й Азії. Ось далеко неповний перелік спектру можливостей розширення енергетичної геополітики РФ в Євразії. Проте для їх втілення необхідно залучення значних інвестицій у російський енергетичний сектор, що на фоні загострення відносин Росії із Заходом видається малоімовірним[28].

На фоні примарності збільшення постачання Росією енергоносіїв до Європи, Кремль упродовж останніх років актуалізував питання диверсифікації нафто- та газопостачання за рахунок Китаю. Відкриття у 2010 р. (постачання нафти розпочалося з 2012 р. – *О.К.*) нафтопроводу «Східна Сибір-Тихий океан» ознаменувало зближення двох найбільших постачальників і споживачів нафти в регіоні. До того ж, Росія була зацікавлена у диверсифікації постачання енергоресурсів, тоді як Китай у диверсифікації їх споживання, що мало слугувати запорукою їх енергетичної безпеки. При всьому, обидві сторони до зміцнення енергетичних зв'язків проявляють певну насторогу, зокрема Росія остерігається перетворитися на сировинний придаток Китаю, тоді як для Пекіна є неприйнятною надмірна залежність від російських енергоносіїв, які та може використати у якості інструменту політичного тиску як це простежується у випадку з Європою. Тому, Китай намагається залучити альтернативні постачання нафти й газу - відповідно з Казахстану та Туркменістану з тим щоби знизити енергетичну залежність від країн Близькосхідного регіону. Адже, Китай окрім розвитку інфраструктури готовий інвестувати у енерговидобувну галузь зазначений центральноазіатських країн, що є причиною геополітичного занепокоєння Росії відносно наростання конкуренції постачань енергоресурсів до КНР[46].

Надзвичайно важливим для Росії у 2014 р. став початок реалізації проекту газогону «Сила Сибіру» щодо постачання природного газу до Китаю, вартість якого оцінюється на рівні 55 млрд. дол. Контрактом, укладеним між російським «Газпромом» та китайським «CNPC» передбачається забезпечення щорічного постачання російського газу в розмірі 40 млрд. м³. упродовж 30 років на суму 400 млрд. дол. Газопровід має слугувати своєрідним доповнення існуючого нафтопроводу «Східна Сибір-Тихий океан». Тому, у разі реалізації проекту «Сила Сибіру» РФ фактично перетвориться на монополіста у постачанні енергоресурсів до КНР. Проект «Сила Сибіру» необхідний Росії ще й через посилення конкуренції на цьому шляху центральноазіатських гравців. Так, Туркменістан після введення в експлуатацію газопроводу «Центральна Азія-Китай», здатен експортувати до Китаю біля 30 млрд. м³ газу. Казахстан проявляє зацікавленість відносно побудови нових трубопроводів, які б виключали транзитну залежність та контроль Росії. Укладення угоди відносно проекту стало наріжним каменем східної політики Росії після двадцяти років безрезультатних переговорів. Планується, що найближчим часом обсяг постачань газу до КНР дорівнюватиме четверті обсягів експорту блакитного палива до країн Європи. Далі із введенням ще однієї газотранспортної лінії «Алтай» РФ матиме змогу постачати до КНР 40% природного газу від європейських обсягів. Але при всьому слід звернути увагу на високу вартість даного проекту, зумовлену тим, що більшість газової промисловості РФ зосереджено в північно-західній частині Російської держави. За прогнозами експертів, навіть до середини 2030-х рр. даний газопровід навряд чи досягне своєї повної потужності. Тим часом, Китай через інвестування у розробку центральноазіатських родовищ зможе частково регулювати забезпечення газопостачання. Тому, для РФ більш вигідною є газова угода РФ з Китаєм, яка включає маршрут через Алтайський край, що імовірно проходить через «вузьку щілину» між Монголією і

Казахстаном. Це дозволяє Росії отримати доступ до майже безмежних енергоресурсів Західного Сибіру та експортувати газ у двох альтернативних напрямках – як до Європи так і до Китаю[39].

Швидка зміна енергетичного вектора РФ задля збереження прибутковості «Газпрому» і «Роснафта» видається малоімовірною на фоні жорсткого відстоювання Пекіном дешевої ціни на енергоресурси та прихованого етнічного важеля на російському Далекому Сході та Східному Сибірові, адже варто згадати хоча б те, що населення Китаю приблизно вдесятеро разів більше ніж Росії. Водночас, РФ змушена буде тримати прийнятну для Китаю ціну в силу прагнення знайти підтримку у протистоянні із Заходом. Так, ціна, за якою буде здійснюватися постачання, має складати близько 350 дол. за 1 тис. м³, що на 100 дол. менше аніж скажімо нещодавня ціна газу для України. Також річні обсяги в цілому не будуть перевищувати українські, що є досить незначним для такого енергетичного мегаринку, як китайський. Все це свідчить про явні ризики для РФ на фоні зниженням прибутковості енергетичного сектору. Росія так і не спромоглася економічно розвинути Далекий Схід, що позбавило її можливості відігравати роль великої держави в Азії. У свою чергу Китай, як регіональна наддержава, все більше звертає свій погляд на вказаний регіон, розцінюючи при цьому Росію як молодшого брата[27].

Пекін зацікавлений передовсім у дешевих російських енергоресурсах на які буде диктувати свої цінові умови як реципієнт, а не Москва як власник енергоресурсів. Донедавна Китай збирався фінансувати лінію газопроводу «Сила Сибіру» на власній території, проте вже у жовтні 2014 р. офіційний Пекін відмовився вкладати необхідні кошти, хоча й надалі розраховує отримувати дешевий газ. Також на початку 2015 р. було повідомлено про призупинення будівництва газової магістралі «Сила Сибіру», пробний пуск якої планувався вже на 2019 р. Водночас існує також інформація про плани масштабної закупівлі Китаєм каталізаторів енергії Росії, здатних реалізувати реакцію холодного термоядерного

синтезу з позитивним виходом енергії, що у недалекому майбутньому мають слугувати новим енергетичним джерелом і тим самим значно зміцнити економічну безпеку КНР. До того ж, у Росії з'явилися конкуренти у постачанні газу до Китаю у особі центральноазіатських країн. Так, ще у 2009 р. було запущено газопровід Казахстан-Китай, котрий є складовою частиною системи транспортування природного газу з родовищ Туркменістану через Узбекистан і Казахстан до КНР. Крім того, збільшено пропускну спроможність нафтопроводу «Казахстан-Китай», який розпочав роботу у 2005 р. Все це позбавляє Росію монополії на постачання енергоресурсів до Китаю, у чому зрештою й зацікавлене керівництво останнього. Тим не менш, Росія готова жертвувати економічними вигодами через постачання газу Китаю по заниженій ціні з тим щоби залучитися певною підтримкою Пекіну у балансуванні протистояння із Заходом та отримати в майбутньому кредитну підтримку[20, с. 83].

Ще одним енергетичним вектором Росії у плані диверсифікації експорту енергоносіїв стає Індія інтереси котрої як споживача енергоресурсів співпали з інтересами Росії як їх постачальника. Ще у 2010 р. між РФ та Індією було укладено угоду «Про вдосконалення співпраці в нафтогазовій галузі» у рамках якої індійська нафтогазова компанія «ONGC» виявила зацікавлення у побудові нафтопроводу із Росії. У ході візиту до В. Путіна у грудні 2014 р. до цієї країни сторони підписали кілька угод стосовно постачання нафти й газу, а також електроенергії та сприяння побудові АЕС. Перспективи різкої переорієнтації постачання енергоресурсів мали стати черговою відповіддю Росії на введення санкцій з боку Заходу на фоні різкого здешевлення нафти. Даний проект нафтопроводу знайшов підтримку в Китаї, який прагнув отримати статус транзитера російської нафти до Південної Азії. Такий знак «доброї волі» з російської сторони мав окрім економічної ще й політичну складову, оскільки покликаний був «прискорити» вступ Індії до ШОС. Утім, висока

вартість даного проекту навряд чи слугуватиме його втіленню, а Нью-Делі, на думку експертів, вигідніше було б закуповувати нафту в Ірану або ж транспортувати її з Росії на південь Азії з допомогою танкерів[5].

Висновки. Отже, однією з цілей розширення геополітичного впливу РФ у Євразійському та Європейському регіонах було встановлення монополії на видобування, транзит та експорт енергоресурсів. Утім, намагання монополізувати Росії свій статус країни-постачальника та країни-транзитера поки не увінчалися успіхом. Зрештою лише один стратегічний проект «Північний потік» Росії вдалося частково реалізувати. Даний газопровід мав на меті зниження залежності РФ від країн-транзитерів у постачанні газу до ЄС в обхід України та Білорусі. Наступний ініційований Росією проект газопроводу «Південний потік» носив здебільшого політичний аніж економічний характер та мав на меті викреслити Україну й Туреччину зі списку транзитних країн. Обравши у якості транзитної газової ланки Болгарію з крахом проекту РФ змушена була повернутися до перемовин з Туреччиною задля обговорення спільного проекту газопроводу до ЄС. Утім, завдяки твердій позиції ЄС на фоні загострення української кризи, інспірованої та керованої саме РФ, даний проект так і не був втілений. Тому, основним мотивом диверсифікації енергоресурсів для Росії було передовсім геополітичне ослаблення таких пострадянських держав як Україна, Білорусь, країни Балтії та Грузія, які відіграють ключову роль у транзиті російських енергоресурсів. Заради цього РФ готова навіть жертвувати економічними вигодами про що свідчить нерентабельність фактично всіх газопроводів скерованих в обхід Української держави. Також у зв'язку з кризою в російській економіці, викликаній санкційним тиском значні сумніви викликає політика Росії щодо диверсифікації постачання своїх енергоносіїв до Європи по дну Чорного моря (проект «Турецький потік»), а також до Китаю (проект «Сила Сибіру») та Індії. Пропозиція енергоресурсів по прийнятній ринковій ціні, покликана слугувати пошуку

Росією нових ринків збуту сировини в умовах падіння її економіки, а також союзників в умовах наростання ізоляційного тиску з боку Заходу. Проте, фактичний зрив реалізації зазначених проектів у зв'язку з їх низькою рентабельністю на фоні зниження цін на енергоносії руйнує наміри Росії перетворитися на нафтогазову імперію сучасності. Зрештою сприяння побудови АЕС, як у випадку з Туреччиною, Угорщиною та Іраном свідчить про намагання розширити геополітичний вплив через посилення залежності від російського ядерного палива ТВЕЛ як додаткового важелю енергетичної геополітики. Попри все енергетичний вплив РФ в Європі та євразійському просторі поступово знижується, передовсім через падіння цін на енергоносії у зв'язку з надлишковим обсягом на світовому ринку, а також завдяки політиці диверсифікації імпорту вуглеводнів.

Список використаних джерел

1. Амзин А. Шредер поступил на службу в «Газпром» [Электронный ресурс] / А. Амзин. – Режим доступа: <http://lenta.ru/articles/2005/12/13/million>
2. Арбатов А.Г. Россия: основной имперский путь? / А.Г. Арбатов // Россия в глобальной политике. - 2005. - №6. - С.78-87.
3. Бишоф Б. Зависит ли Европа от российской трубы? [Электронный ресурс] / Б. Бишоф. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/inrussia/20051125/223919.html>
4. Волкан О. Евразийский газовый хаб [Электронный ресурс] / О. Волкан // Независимая газета. – 2015. – 13 января. – Режим доступа: http://www.ng.ru/ng_energiya/2015-01-13/9_hub.html
5. Восточный поход: Россия строит нефтепровод с Индией [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vestifinance.ru/articles/42116>

6. «Газпром» не получил допуск к газопроводу OPAL [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dsnews.ua/economics/-gazprom-ne-poluchil-dopusk-k-gazoprovodu-opal-16072014184700>
7. «Газпром» окончательно купил «Белтрансгаз» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://mir24.tv/news/economy/4452249>
8. «Газпром» сворачивает свое присутствие в Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dw.de/газпром-сворачивает-свое-присутствие-в-европе/a-18364107>
9. Гончар М. Арктика: холодная война во льдах [Электронный ресурс] / М. Гончар // Зеркало недели. – 2014. – 24-31 января. - Режим доступа: <http://gazeta.zn.ua/international/arktika-holodnaya-voyna-vo-ldah-.html>
10. Гончар М. Победа газократии над демократией, или О российских потоках европейской газовой коррупции [Электронный ресурс] / М. Гончар, М. Алинов, А. Чубик // Зеркало недели. – 2014. – 8-15 августа. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/energy_market/pobeda-gazokratii-nad-demokratiey-.html
11. Гончар М. ТАР vs Nabucco West: промежуточные газополитические итоги [Электронный ресурс] / М. Гончар, А. Чубик // Зеркало недели. – 2013. – 19 июля-9 августа – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/energy_market/tar-vs-nabucco-west-promezhutochnye-gazopoliticheskie-itogi-.html
12. Давеккио А. А что если греки собираются выйти из еврозоны с помощью... Путина? [Электронный ресурс] / А. Давеккио. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/world/20150408/227365646.html#ixzz3Wf86AJpf>
13. Эксперты про «Турецкий поток» РФ: психична атака на Євросоюз та тиск на Україну [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tsn.ua/groshi/eksperti-pro-tureckiy-potik-rf-psihichna-ataka-na-yevrosoyuz-ta-tisk-na-ukrayinu-403014.html>

14. ЕС будет добиваться энергонезависимости от РФ, заверила Могерини Керри [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/world/20150121/1043670715.html>
15. ЕС и «Газпром» обсудили возможную утилизацию газопровода OPAL [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zn.ua/ECONOMICS/es-i-gazprom-obsudili-vozmozhnyu-utilizaciyu-suhoputnoy-chasti-severnogo-potoka-129618_.html
16. ЕС отказался продлевать «Северный поток» до Великобритании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.charter97.org/ru/news/2014/10/27/122930/>
17. ExxonMobil Начинает добычу денег в России [Электронный ресурс] // Коммерсантъ – 2015. – 18 марта. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/2688753>
18. Закрытие проекта «Южный поток»: разочарование Болгарии и радость Турции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ruposters.ru/archives/10309>
19. Зверев П.Б. Проблемы управления устойчивым развитием национальной энергетики: международный аспект / П.Б. Зверев // Евраз. интеграция: экономика, право, политика. – 2009. - №5. – С. 37-43.
20. Карлик А.Е. Проблемы обеспечения энергобезопасности стран ЕвразЭС в условиях кризиса / А.Е. Карлик, О.Л. Гаранина // Евраз. интеграция: экономика, право, политика. – 2010. - №7. – С. 81-85.
21. Лауриненайте Ю. South Stream versus Nabucco: кто кого? [Электронный ресурс] / Ю. Лауриненайте // Geopolitika. – 2010. – 7 января. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/russia/20100107/157433313.html>
22. Норвегия может потеснить Россию на европейском газовом рынке [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://fakty.ua/197250-norvegiya-mozhet-potesnit-rossiyu-na-evropejskom-gazovom-rynke>
23. Организация Договора о коллективной безопасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

- http://ru.wikipedia.org/wiki/Организация_Договора_о_коллективной_безопасности
24. Ответы президента России В. Путина на вопросы журналистов по окончании саммита Организации Черноморского экономического сотрудничества. Стамбул 2007. – 25 июня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.kremlin.ru/text/appears/2007/06/135986.shtml>
25. Примаков Е. Россия в начале XXI века / Е.Примаков // В кн.: Россия в глобальном мире 2000-2011 гг. Хрестоматия. – Т.1. – С. 11-16.
26. Притчин С. Диспетчерская для всей Евразии [Электронный ресурс] / С. Притчин. – Россия в глобальной политике. – 2015. - №1. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Dispetcherskaya-dlya-vsei-Evrazii-17311>
27. Путин повернулся спиной к Западу и теперь РФ станет «младшим братом» с сырьем для Китая (За материалами издания Financial Times) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sensor.net.ua/news/286424/putin_povernulsya_spinoyi_k_zapadu_i_teper_rf_stanet_mladshim_bratom_s_syrem_dlya_kitaya_financial_times
28. Рогов С.М. Евразийская стратегия России [Электронный ресурс] / С.М. Рогов. - Режим доступа: <http://www.iskran.ru/russ/rogov/ecstroit1-01.html>
29. Романова Т. Россия и ЕС: диалог на разных языках [Электронный ресурс] / Т. Романова // Россия в глобальной политике. – 2006. - №6. - Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_7769
30. Россия собирается экспортировать нефть в США через Мурманск [Электронный ресурс] // Независимая газета. – 2003. - 17 апреля. – Режим доступа: <http://www.ng.ru/news/34776.html>
31. Транспортная система Актау-Баку-Тбилиси-Джейхан [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.kmg.kz/manufacturing/oil/aktau_dzheikhan/

32. Шумилин А.И. Энергетическая стратегия России и США / А.И. Шумилин. – М.: Междунар. отношения, 2008. – 168 с.
33. Cohen A. Europe's Strategic Dependence on Russian Energy [Electronic source] / A. Cohen // The Heritage Foundation, «Backgrounder». - 2007. - 5th November. – Access mode: <http://www.heritage.org/research/reports/2007/11/europes-strategic-dependence-on-russian-energy>
34. Crooks E. Europe is "sleepwalking" towards gas dependence [Electronic source] / E. Crooks, Dinmore G. - Financial Times. – 2007. – 14th November. - Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/98056192-9253-11dc-8981-0000779fd2ac.html#axzz3RdFN3q1f>
35. Elliott L. Stakes are high as US plays the oil card against Iran and Russia [Electronic source] / L. Elliott. – Access mode: <http://www.theguardian.com/business/economics-blog/2014/nov/09/us-iran-russia-oil-prices-shale>
36. Evans-Pritchard A. Europe scrambles to break gas dependence on Russia, offers Ukraine military tie [Electronic source] / A. Evans-Pritchard // The Telegraph. – 2014. – 21th March. – Access mode. - <http://www.telegraph.co.uk/finance/financialcrisis/10715577/Europe-scrambles-to-break-gas-dependence-on-Russia-offers-Ukraine-military-tie.html>
37. Goble P. Nabucco After Budapest: Old Problems, New Challenges and a Changed Role for Azerbaijan / P. Goble // Azerbaijan in the World. The Electronic Publication of Azerbaijan Diplomatic Academy. - Vol. I. - 2009. – 1th February. - Access mode: <http://www.ada.edu.az/biweekly/issues/164/20090329011708234.html>
38. Goldman M. Moscow's New Economic Imperialism [Electronic source] / M. Goldman // Current History. – 2008. –October. – P. 322-329.
39. Gustafson T. Russia may pivot to the east but it cannot escape its European destiny / T. Gustafson // Financial Times. – 2014. – 19th November.

40. Herszenhorn D. Russia Heightens Dispute With Ukraine Over Natural Gas [Electronic course] / D. Herszenhorn. // The New York Times – 2015. – 24th February. - Access mode: http://www.nytimes.com/2015/02/25/world/europe/russia-warns-ukraine-over-natural-gas-supply.html?_r=1
41. Maciążek P. Rosjanie ponownie lobbują za "Jamałem 2". Nowa oferta dla Warszawy [Zasobów elektronicznych] / P. Maciążek // Defence24. – 2014. - 25 Listopada. - Tryb dostępu: http://www.defence24.pl/analiza_rosjanie-ponownie-lobbują-za-jamałem-2-nowa-oferta-dla-warszawy
42. Mankoff J. Eurasian Energy Security / J. Mankoff. - New York: Council on Foreign Relations, 2009. – 50 p.
43. Marketos T. Eastern Caspian sea energy geopolitics: a litmus test for the U.S. – Russia-China struggle for the geostrategics: a litmus test for the geostrategic control of Eurasia [Electronic source] / T. Marketos // Eastern Caspian sea energy geopolitics – 2009. – Vol. 3. – Access mode: http://www.cria-online.org/6_2.html
44. Marshall I. Goldman, Petrostate: Putin, Power, and the New Russia / I. Marshall. - New York: Oxford University Press, 2008. – 244 p.
45. Oliver C. EU courts Azerbaijan and Turkmenistan gas as Russian links sour [Electronic course] / C. Oliver. // Financial Times. – 2015. – 25th February. – Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/f73e0e3c-bc05-11e4-a6d7-00144feab7de.html#axzz3Tc8LIRUy>
46. Page J. Russian Oil Route Will Open to China [Electronic source] / J. Page // The wall street journal. – 2010. - 26th September. – Access mode: <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704082104575515543164948682>
47. Papava V. Russian energy politics and the EU: How to change the paradigm [Electronic source] / V. Papava , M. Tokmazishvili // Caucasian Review of International Affairs. – 2010. – Vol. 4 (2). – P. 103-111.

48. Smith K. Russian Energy Politics in the Baltics, Poland, and Ukraine: A New Stealth Imperialism? / K. Smith - Washington, D.C., Center for Strategic and International Studies, 2004 – 33 p.
49. The Lugar Energy Initiative – Energy is National Security [Electronic source]. – Access mode: <http://lugar.senate.gov/energy>

Відомості про автора: *Кондратенко Олег Юрійович*

E-mail: olegva@ukr.net

тел: (097) 816-31-47.

адреса: 16600 м. Ніжин, вул. Незалежності, 14, кв. 305.